

BARONYAI DECSI JÁNOS

ÉS

KIS-VICZAY PÉTER

KÖZMONDÁSAI.

BALLAGI MÓR

H. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓHIVATALA.

(AZ AKADÉMIA KÉPLETEIKÉN.)

Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1881. október 3-án tartott ülésében.)

A XVI. században az ó-kor szelleme újjáéledésével egyidejűleg kezdődik a nemzeti irodalmak fejlődése Európaszerte. A régiség tanulmányozásából merített emberiségi szabad szellem, a középkori intézményeken nyugvó tényleges viszonyokkal szemben heves összeütközéseket s a vallás és politika terén oly küzdelmeket szült, melyekben a tömegek segítségül hívása elkerülhetetlen szükségüvé vált. A néphez kellett fordulni, s annak nyelvén és természetes észjárása szerint fejtegetni azon eszméket, melyek diadalrajutásáért küzdöttek. Így támadt nálunk is a XVI. században azon nemzeti irodalmunk, mely tartalmilag a klasszikai és vallási régiségben gyökerezve, alakjára nézve népies iparkodott lenni.

E szerencsés combináció egyik jelesebb termékeül Baronyai Decsi János latin-magyar közmondásait mondhatni, melyeknek teljes czime így hangzik: *Adagiorum graeco-latino-ungaricorum chiliades quinque: ex Des. Erasmo, Hadriano Junio, Joanne Alexandro, Cognato Gilberto, et aliis optimis quibusque paroemiographis excerptae, ac ungaricis proverbiiis, quoad ejus fieri potuit, translatae, studio ac opera succisiva Joannis Decii Baronii. Nemo se eruditum putet, cui opus adagiorum non arrideat. Bartphae excudebat Jacobus Klösz. Anno 1598.* (Magyarul: Ötezer görög-latin-magyar közmondás, melyeket Erasmus Dezső, Junius Hadriánus, Alexander János, Gilbert Cognatus és más kitünő közmondásíró műveiből kiszedett, és magyar közmondásokkal, a mennyire lehetett, lefordított, Baronyai Decsi János. Senki se gondolja magát

tudósnak, a kinek közmondási munka nem kedves. Bártfán nyomtatta Klósz Jakab.)

A munka 12-ed rétbén 424 lapra terjed; a lapszámozás csak a 128-ik lapnál kezdődik, de egy darabig ezen túl is még rendetlenül megy. Elöl van: címlap, ajánlás és latin előszó, összesen 18 lapon.

Ilyen a külseje e szerfölött ritka régi nyomtatványnak.

Háromszáz éve, hogy e munka napvilágot látott, s én merem állítani, hogy e hosszú idő alatt alig jelent meg magyar könyv, mely nyelvünk gazdagságát, kifejezési képességét és simulékonyosságát jobban kitüntetné, mint mikor Decsi ötezer görög-latin közmondást és képes szólamot, megfelelő magyar közmondásokkal és szólamokkal úgy tolmácsol, hogy kifejezései nemcsak, hogy nyelvtisztaság és szabatosság tekintetéből példányszerűek, de fordulataikra nézve is a magyar ember esze és szavajárásához a legszerencsésebben találunk.

E nyelvezet megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk a nagy időközt, mely minket Decsitől elválaszt. A Decsi óta lefolyt három század alatt a latin műveltség befolyásának védtelenül kitett nyelvünk és irodalmunk sok oly képes kifejezést vett át és honosított meg, melyeket Decsi még nem merészelt szószerint átültetni s ilyenkor ő a latin szólamban rejlő képnek inkább csak magyarázatát adta. Így pl. mindjárt az első decasban előforduló e latin kifejezést: »Nodum solvere«, mi ma szóról szóra így fordítanók le: *a csomót megoldani*. Decsi idejében, úgy látszik, e képes kifejezést nyelvünk még nem ismerte, s ennél fogva értelmező körülíráshoz folyamodott, és Erasmust követve (Nodum solvere dicebatur, qui negotium alioqui impeditum facile conficeret) így fordít: »nehéz dologhoz könnyen jutni.«

A latin szólamokat inkább értelmező, mint képben visszatükröző efféle magyarázatok Decsi könyvében még igen gyakoriak, a mi az e téren tett első próbánál másképp nem is lehet; de szintoly számosak, sőt tán még nagyobb számúak a megfelelő magyar szólamokkal való szerencsés tolmácsolások. Így pl. a 4. decas tíz tétele közt egyetlen egy értelmező van, a többi mind hasonértékű magyar szólammal van kifejezve.

Ime e decas szóról szóra: 1. *Υς τὴν Ἀθηνᾶν*, Sus Minervam. Vak szörmősnek ad világot. 2. *Sus cum Minerva certamen suscepit*, Magánál nagyobbalt vét követ. 3. *Invita Minerva*, Természet ellen. 4. *Ἐβα καὶ ταῦρος ἐν ἔλαν*: Abiit et taurus in Sylvam, Megholt az gyermek s elkölt az komaság. 5. *Ἐτος γέροι οὐχὶ ἀροῦσα*, Annus producit non ager, Mindennek üdeje vagyon v. Nyárban aratnak, nem télben. 6. *Ἐν λιμένι πλεῖν*, In vado esse. Item: In portu navigare, Elkölt az kún az Körösön. 7. *Bos lassus fortius figit pedem*, Az vén katona gyakorta megveri az ifiát. 8. *Τῆ πάσῃ ὁδῷ ἀμαμαστάνοσθαι*, Tota erras via. Item: Toto coelo erras, Oly meszsze vagy tölle, mint Makó Jerusálemtől. 9. *Suo iumento sibi malum accersuít*. Item: *Suo ipsius laqueo captus est*. Item: *Ipse sibi mali fontem reperit*, Ki mit keres, megleli. 10. *Incidit in foueam, quam fecit*, A ki másnak vermet ás, ő maga esik belé!

Vagy ha a 8-ik decast végig tekintjük: »1. *Ἵτα καὶ ὀφθαλμοὶ βασιλέων* (πολλοὶ e szó a tollban maradt), Multae regum aures et oculi, Sok füle sok szöme vagyon az királynak. 2. *Longae regum manus*, Az ki uráual pöröl, Isten annak oruossa. 3. *Ἴλερ τὸν ἥλον ἐκκρούειν*, Clauum clauo pellere, Szeget szeguel ütni. 4. *Malo nodo malus quaerendus cuneus*, Fanton fant. 5. *Τὸ κακὸν κακῷ θεραπεύειν*, Malum malo medicari, Nyavalyát nyavalyával orvoslani. 6. *Morbum morbo addere*, Az nyavalyát nyavalyával öregbíteni. 7. *Μὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ*, Ignem igni ne addas, Oleum camino addere, Oleo incendium restinguere, Az fellobbant tüzet gerjeszteni. 8. *Γλαῦκας ἐς Ἀθήνας*, Noctuas Athenas, Tengerbe visz vizet. 9. *Memorem mones, doctum doces*, Farkasnak mutatsz erdőt. 10. *Si crebro jacias aliud alias ieceris*, Nem egy vágásnal esik le az tölgyfa.«

Igy ír, így tolmácsol Decsi irodalmunk ama kezdetleges korszakában, midőn megállapított helyesírási és nyelvszabály nem létében nem kisebb mesterség volt egy módon, következetesen írni, mint szabatos kifejezésmódra szert tenni. A mi kevés nyelvtani és helyesírási különösséget találtam Decsi könyvében, számba is alig jöhet; ellenben nagy mértékben meglepő az *ik*-es igék oly szabályszerű használása, hogy egyetlen egy eltérésre sem akadtam az egész könyvben. Chil. I.

Cent. I. Dec. VII. 10. Diomedis et Glauci permutatio, Bolondnak fapénz is jó, ha elveszti is, ne bánkodgyélk utána. Cent. III. Dec. VIII. 4. Aquam e pumice postulas, Kopár helyen kereskődöl. Cent. IV. Dec. II. 5. Relinque nuces, »Ne gyermekesködgyélk. Cent. V. Dec. II. 10. Non mouenda moues. Heába való dologban munkálkodol. Cent. V. Dec. III. I. Neque mel, neque apes, Az ki nyárban nem gyűit, télben agh ebül bánkodik. Cent. V. Dec. VII. 3. Coruum delusit hiantem, Nem telék kedue benne. Cent. VI. Dec. II. 10. Salem vehens dormis, Hogy alhatol ily veszedelemben? Cent. VIII. Dec. IV. 1. Aut bibe, aut abi, Avagy igyál, avagy vakary falt. Cent. VIII. Dec. X. 7. Ollae vestigium in cinere turbato, Az, kiuel megbékéllel valóban megbékéllyél. Chil. II. Cent. II. Dec. VIII. 8. De alieno ludis corio, Más ember veszedelméuel iádzolám. Cent. II. Dec. X. 7. Bouem in faucibus portat, Egy ökröt is megehetnek. Cent. III. Dec. I. 1. Terram pro terra cogito, Eggyik helyről a másakra budosom. 2. Ne ad aures quidem scalpendas otium est, Annyi dolgom vagyom, hogy még ételhöz sem érközöm. Cent. III. Dec. II. 2. Summum cape, et medium habebis, Nagyra ügyeközszél s középszerüt nyerhetz. Cent. IV. Dec. III. 7. Ne ultra pedem calceus, Csak addig nyuitözszél, az mig az lepel ér. Cent. IX. Dec. VI. Midas in tesseris optimus, Bezzeg keduem szerint esék ez. Chil. III. Cent. I. Dec. II. 3. Domi manere oportet belle fortunatum, Hon lakielek az, a ki keduére akar élni stb. stb.

Azok ellenében, kik az ikés igeragozás jogosultságát még ma is tagadják, és mondva csinált grammatikai elméletnek állítják, minden esetre nem csekély nyomatékú jelenség, hogy 300 évvel ezelőtt élt író a később keletkezett elméleteket nem is sejtve, e ragozási formát oly következetesen alkalmazza, hogy attól 424 lapnyi, sűrűn nyomtatott művében egyetlen egyszer sem tér el.

Kisebb jelentőségű, de megjegyzésre méltó sajátosságokul említendők még:

1. Az, ez névelő z-jét mássalhangzó előtt is kiírja, pl. Chil. III. Cent. III. Dec. III. 7. Duos insequens lepores, neutrum capit, Az ki sokfelé kap, két szék között az földön marad.

2. A »mely« szócskát vonatkozó névmásul nem ismeri, a helyett mindig »a ki«-t használ, mint Chil. III. Cent. VI. Dec. VIII. 5. Subuentanea parit, Oly dologban fáraztia elmeiét, kit eb sem venne az fogára. Határozóul ellenben »mily« értelemben gyakran fordul elő, mint Chil. III. Cent. V. Dec. III. 9. Papae nixus, Hős kakas, mely hegyes. Dec. V. 10. Sus commessatur, Lác azszegényből löt gazdag mely hamarelhiszi magát.

3. A fokozásban a b-t, az igeragozásnál a multat jelölő t-t soha sem kettőzteti, a tő d-jét pedig a t előtt elidálja, pl. Chil. III. Cent. VIII. Dec. VIII. 9. Ad genua venit, No bizony az is aláb szállot. Chil. II. Cent. VIII. Dec. I. 7. Glaucus poto melle reuixit, Nám feltámat az elveszet ember. Chil. I. Cent. VIII. Dec. VIII. 2. Ne inter apia quidem sunt, Még el sem keztek. Chil. III. Cent. X. Dec. II. 5. Anima sui pro sale data, Ete haszna, s aluta bére.

4. A sziszegő végzetű, vagy d, t-ben végződő igetöket a jelentő mód jelen idő egyes második személyében összehúzva, rövidítve ragozza, így: Chil. II. Cent. VII. Dec. VII. 8. A trei oculi, Nám úgy néz (nézesz), mintha meg akarnál marni. Cent. VI. Dec. IV. 7. Lotum gustasti, Megizlelted te azt, s azért hagyhad (hagyhatod) el oly nehezen. Chil. III. Cent. IX. Dec. IX. 9. Gratia non ducitur poenitentia, Ne bánd meg az mi jót valakiuel táz (teszesz). Chil. IV. Cent. VII. Dec. I. 7. Pugno tenere potes, Kezeduel is megtapasztalhad (. . hatod).

5. Az l-et az utána következő raggal néha assimilálja, mint »hakkal« halkal helyett, »tébben« télben helyett. Chil. II. Cent. I. Dec. I. 3. zarà podòz βάδιν, Pedetentim, Jobbakkal ezeleködni, hogy nem mint hertelenséggel. Chil. III. Cent. VIII. Dec. VI. 5. Optimum obsonium labor senectuti, Az, ki nyárban nem gyűit, agebül bánkodik tábbe utána.

6. A val, vel ragokat ellenben rendszeren nem assimilálja, mint: Chil. II. Cent. IX. Dec. VI. 4. Nota res mala, optima est, Jobb a szomszéd leányát egy bünnuel kettőuel elvenni, hogy nem mint az idegent eggyuel sem. Ez egyben azouban nem következetes, mert néhol assimilatió is fordul nála elő, mint: Chil. III. Cent. X. Dec. III. 7. Non verbis at factis vult spectari graecia, Ne szóval, hanem kézzel hozzá, ha mit akarsz.

7. A dissimilatióknak általában nem barátja, mint: Chil. IV. Cent. IX. Dec. X. 2. Tempestas rerum, zürzavar (a mai zürzavar helyett). Chil. I. Cent. III. Dec. II. 8. Mare coelo et sacra profanis miscere, mindent özue zárni zauarni. Chil. II. Cent. IV. Dec. IV. 10. Farcire centones, sokfélét özue zárni zauarni. Chil. II. Cent. IV. Dec. VII. 2. Mulier imperator, et mulier miles, Az kinek gézöngúz az ura, kettienfity (nem kótyonfity) az szolgálja.

8. Nem ír *rostán által*, hanem »rosta által«, nem *célon kívül*, hanem »czél kívül«, mint Chil. I. Cent. V. Dec. III. 6. Notum lippis ac tonsoribus, Igen vak az ki rosta által nem lát. Chil. III. Cent. I. Dec. IV. 9. Ultra linum, Isten végzése küüöl. Chil. V. Cent. V. Dec. IV. 9. Extra Noe arcam non est salus, Noë bárkáiá küüöl ninczen üdvösség. Most is mondjuk: rendkívül, kétségekívül.

9. Több, ma már csak elkoptatott alakban használt szó Decsinél még eredeti, teljes alakjában fordul elő, mint: *kiabálni* helyett kajálni, bajálni; *mindéltig*, *mindig* helyett »mind éltig« és *talpalatnyi* helyett »talpallyani«, így: Chil. I. Cent. IV. Dec. V. 7. Coelo ac terrae logui, heában kaiálni, baiálni; Chil. IV. Cent. VII. Dec. V. 9. Jocandum ut seria agas, jó az tréfa, de nem mindéltig; Chil. V. Cent. I. Dec. V. 10. Ne gleba quidem agri illi relicta ad locum sepulturae, Egy talp allyané földuel sem bír.

10. Szókötési sajátságok: Chil. II. Cent. I. Dec. VII. 7. Ama tanquam osurus, oderis tanquam amatorus, kötue hüd komádat, ismét Chil. III. Cent. VIII. Dec. V. 6. Fiso res perit, diffiso salua remansit, kötve hüd komádat, e helyett: kötve higy komádnak. Chil. IV. Cent. I. Dec. IX. 6. Samiorum mala metuis, azon félz hiszem, hogy alád ne önczék, attól félz helyett. Chil. IV. Cent. VI. Dec. V. 4. Ne crepitu quidem digiti dignum, egy babot nem adnék *raita*, adnék érte helyett.

11. Használatból kiment, elavult kifejezései következők: Chil. I. Cent. I. Dec. II. 9. Res ad triarios rediit, szintén az *spitzre* jutottunk. Többször előfordul. — *Kellő* nála a. m. hibás, pl. Chil. I. Cent. IV. Dec. II. 2. Alii sementem faciunt, alii metent, *kellő* dolog, hogy más veti bé az földet, és más arattia fel. Chil. III. Cent. IV. Dec. X. 8. Initio confidens, in

facto timidus, *kellő* vitéz, az ki az hartz előtt bátor, a hol kel aztán megijed. — *Bagoz*, a. m. lézeng, csavarog, mint Chil. IV. Cent. I. Dec. IV. 8. Siquis iuxta civitatem clypeus, csak *bagoz* ő a városban mint lába égöt eb. — *Füezés*, a. m. büvölés, mint Chil. IV. Cent. VII. Dec. IV. 8. Quauis incantatione efficacius, akármi *füezésnél* is hathatób. — Chil. II. Cent. I. Dec. II. 5. Amyris insanit (si quis insaniae praetexta rebus suis consultit), tudgya ő mit *gyarat*, a. m. Tudja Pál, mit kaszál. — *Heven* hevesen helyett, mint Chil. II. Cent. V. Dec. IV. 1. Vide ne nimium calidum hoc sit modo, meglásd igen *heven* ne kezd. — *Futtomban* futtában helyett, mint: Chil. IV. Dec. VI. 4. In transitu, *futtomban*. — *Eha* a. m. belseje, mint: Chil. I. Cent. VIII. Dec. 8. *χορησολόγος*, szép az szaua, de ördög az *cha*. — Chil. IV. Cent. I. Dec. IV. 10. Suam quisque homo rem meminit, kinek kinek az ő *petörkéje* fáj. — Chil. II. Cent. II. Dec. I. Dicas tria de curia, mondgy egy *tzajunkurtot*? — *Metszene* = Mit tenne, mint: Chil. IV. Cent. III. Dec. VI. 10. Si tanti vitrum, quanti margaritam? Ha az üvegét így böcsüli, *metzene* az drága köeknek? — Chil. II. Cent. I. Dec. I. 5. Miconius caluus, *süüten* (?) kopasz. — *Jár* igét »nem bánom« értelemben használja, mint Chil. II. Cent. IX. Dec. V. 4. Nucleum amisi, reliquit pignori putamina, ellopták az turbát, de hadd *iáron*, nalam az küleza; Chil. IV. Cent. V. Dec. V. 7. Nemo cum sarcinis enatet, de csak feie maradgyon meg, had *iáron* egyéb.

Ezek sajátságok. De következetesen használt sajátságok. Használatuk tehát a viláért sem csökkenti Decsi írói becsét. Sőt be kell látnunk, hogy itt igazi íróval van dolgunk, olyanul, ki irályára gondot fordított és nyelvtan nem létében az élő nyelvet tanulmányozta oly végből, hogy a beszéd sajátos fordulatait ellesve, nyelvezete folyamatát s a helyesírást a szerint szabályozza és megállapítsa.

Ama körmönfont magyar kifejezésekből, szólamok- és közmondásokból, melyeket Erasmus Adagiumai alapján Decsi összeállított, alig avult el napjainkig egy-kettő, és bizton állíthatom, hogy irodalmunk kárával nem esik vala, ha a helyesírást is úgy, mint azt Decsinek kezünk alatt levő könyvében megállapítva látjuk, kevés módosítással elfogadjuk.

Azonban rég megírták, hogy »habent sua fata libelli«, Decsi könyvének pedig az a fatuma volt, hogy példányai hamar elpusztultak, úgy, hogy már 125 évvel ezelőtt Bod Péter — az akkori magyar könyvészetnek bizonyára legnagyobb ismerője — Athenásában »Detzi Tzimir János« életrajzát adván, Decsi többi munkáinak teljes czimét közli, évszám, nyomtatási hely és formatum kitételével, míg az Adagiumokról így ír: »Argentínában laktában adott világra deák és magyar nyelven egy könyvecskét, melynek titulussa: *Libellus Adagiorum Latino-Ungaricorum*. Szükséges és hasznos könyvecské.« Ez idézetből világos, hogy Bod Péter magát a könyvecskét nem ismerte, mert czimét sem tudta leírni. Néhány évvel később (1798) a »Siebenbürgische Quartalschrift« is hozza Decsi életrajzát és munkáit könyvészetileg legpontosabban körülírva sorolja fel, némelyiknek rövid tartalmát is adva, de példabeszédeiről csak ennyi van: »Adagia latino-ungarica. Diese gab Decius zu Strassburg, als er sich daselbst aufhielt, heraus, Albert Molnár hat sich derselben in seinem lateinisch-ungarischen Wörterbuch gut bedient.« Ez már többet akar tudni a könyvről, melyet soha nem látott, mint Bod Péter és egész határozottsággal világá bocsátja csupa hozzávetésből merített abbéli adatát, hogy Decsi Adagiumai Argentínában nyomattak, a mi azóta az irodalomtörténetbe is átment.

Legújabbán Lugossy József az »Uj Magyar Múzeum«-ban (1851) és Révész Imre az 1850-ben megjelent »Magyar példabeszédek, közmondások és szólások gyűjteménye« című művemről a »Budapesti Hírlap«-ban 1853-ban írt terjedelmes bírálatában újították fel emléket Decsi közmondásos könyvének, melyből Szabó Károly szerint (Régi Magyar könyvtár 143. l.) ama két ép példányon kívül, melyek a Jankovich könyveivel a m. n. múzeumba kerültek, még csak négy csonka példányról van tudomásunk. A könyv e nagy ritkasága megmagyarázza, hogy és mikép súlyedhetett teljes homályba és feledékenységre oly mű, mely belbecsét és a kort, melyben iratott, tekintve, hivatva lett volna nyelvkincsünk kibányászásának útját kijelölni és a paroemiológiát megalapítani.

E hatás nem is maradt el; érezte az irodalom minden iziben; csakhogy a hatás dicsőségében oly ember részesült, ki nem fáradt érte, s kit ennél fogva legkevesebbé illet meg.

A mult század elején ugyanis Kis-Viczay Péter ily című munkát adott ki: *Selectiora Adagia latino-hungarica. In gratiam et usum scholasticae juventutis collecta et in Alphabeti seriem concinnata, ac superiorum Autoritate et jussu publice typis demandata; Studio et vigilantia Petri Kis-Viczay p. n. Eccl. Aug. Conf. Cassov. Nat. Hun. Past. Bartphae. Typis Civitatis. Anno 1713.* E munka előszavában Kis-Viczay fölemlíti, hogy a magyar közmondásokra nézve Beniczky Péter magyar rhythmusait és a lexiconokat használta forrásokul, Decsiről pedig mélyen hallgat; holott Beniczkytól alig hogy egynéhány verssort kölcsönzött, míg Decsi művéből ezer ötszáz cikket, könyvének java részét vette át szóról-szóra, úgy, hogy egész lapokat elejétől végig másolt le Decsiből. A Beniczky fölemlítése tehát nyilván csak »vakulj magyar!« és azon számítással történt, hogy kisebb kölcsönzései forrását megnevezvén, ez által a figyelmet az elkövetett nagy plagiumról eltérítse. A Beniczkyre való hivatkozás mellett fennen hirdethette előbeszéde végén: »cogita, me in multorum paucissimis exceptis, adagiorum atque sententiarum hic expositione *glaciem frangere* debuisse.« Ha ellenben Decsit csak egy szóval is érinti, nemcsak, hogy az úttörő dicsőségétől elesik, melyre vágyott, hanem kellett volna vallania, hogy könyvét voltaképen annak munkájából írta ki.

S hagyján, ha elődje művére gazt vet, csupán ama szokott képes értelemben, hogy meglopja, kifosztja; de Kis-Viczay még ennél is rosszabbat tett; gazt vetett Decsi művére a szó saját értelmében, a mennyiben begazozta, eléktelenítette, sajtóhibáit is átvévén és forrásán oly igazításokat tévén, melyek hóbort számba is elmehetnek. Decsinél olvassuk Chil. II. Cent. III. Dec. VI: *Dulcis inexpertis cultura potentis amici, Expertus metuit, Az kinek az kása megégeti az száját, még tarlóját is fua.* Minthogy e közmondásnak variánsa így hangzik: »Kinek egyszer megégette száját a kása, az aludtejet is megfujja«, az aludtejnek pedig Erdélyben *tarló* a neve: világos, hogy *tarlóját* itt sajtóhiba *tarhóját* helyett; mert hisz külön-

ben is, akárhogy megégeti valaki a száját, azért a tarlót, azaz: a letarolt mezőt nem fujja. S ime Kis-Viczay e nonsenszt is híven átveszi, tetőzvéen még baklövését azzal, hogy az eredetileg Horatius leveleiből (Ep. 1, 18, 86, 87) vett sententiának épen azt a részét hagyja el, mely lehetővé teszi az idézett magyar közmondás ide alkalmazását, t. i. Expertus metuit. Néha elfelejti, hogy ő a névelő z-jét mássalhangzók előtt assimiláltni szokta, és Decsi után híven leírja a z-t egymásután ismételve is, mint Chil. I. Cent. VI. Dec. VIII. 8. Nunc pluit, et claro nunc Jupiter aethere fulget, Had homályogion az hold, csak az nap tarczón igazat.« Szóról szóra így Kis-Viczaynál is (375. l.) a két az-zal együtt. Chil. IV. Cent. I. Dec. V. 5. Asinus ad tibiam, Igen érti az számár az *síp* szót. Kis-Viczay a hosszú s-t sz-nek olvasva így adja: »Igen érti számár a *szép* szót.«

Legeredetibb Kis-Viczay akkor, mikor forrása szövegén igazítani és tiszta magyarságban Decsin túl akarna tenni, mint Chil. V. Cent. IV. Dec. IX. 10. Bruta fulmina, Ebugatás nem hallik menyországban. Ez Kis-Viczay szerint nem jól van magyarul és megigazítja: Nem hallatik ebugatás menyországban. Más helyen: In coelum jacularis bruta fulmina, meg így igazítja: Nem hallik ebugatását menyországban. Ugy látszik nem volt tisztában a *hallik* forma jelentésével. Chil. IV. Cent. III. Dec. I. 2. Cyparissi fructus, Szépen szól a hegedü, de hézag belől. Ez Kis-Viczaynak sehogy sem tetszik, alkalmasint azért nem, mert ő a *hézag* szót csak főnévül ismeri; tehát sajtóhibának veszi és oda módosítja a mondatot, hogy »Szépen szól a hegedü, de *hazug* belől.« Hogy a »hazug« szónak itt semmi elfogadható értelme nincs, s hogy e közmondásnak variánssa így hangzik: »Szépen szól a hegedü, de üres belől«; l. Decsi Chil. III. Cent. IV. Dec. VII. 6; mindezekre Kis-Viczay gondolni sem tud.

Kisebbszerű igazításai különösen azt tanusítják, hogy a magyar szólam rhythmusához semmi érzéke nem volt. Így mikor e latin mondatot: »Captantes capti sumus«, mely Decsinél Chil. I. Cent. VII. Dec. X. 10. jó magyarsággal így van: A ki másnak vermet ás, maga esik belé, Kis-Viczaynál ekkép hangzik: Másnak vermet ásván, magunk esénk belé.

Sejtelve sem lévén azon finom árnyalatokról, melyeket Decsinél az igeidők használatában találni, Kis-Viczay e tekintetben is megteszi rontó igazításait. Így pl. »Caninum prandium« Decsinél Chil. I. Cent. VIII. Dec. III. 3. Az ördög is így tartja volt az fiát, enni ad volt s innya nem. A Kis-Viczaynál így hangzik: Az ördög is így *tartott* volt fiát, enni adot volt s innya nem.

Legtöbbször, úgy látszik, csak azért változtatta meg egy-egy szóban a Decsi szövegét, hogy hallatlan plagiumát ez uton is palástolja, nem gondolván meg azt, hogy a közmondásnál egyetlen szó változtatása is elegendő, hogy azt egész mívoltából kiforgassa, így: Chil. I. Cent. II. Dec. VI. 10. Quot homines, tot sententiae, mennyi ember annyi értelem; Kis-Viczaynál: *Ménémü* ember annyi értelem. Chil. I. Cent. III. Dec. VIII. 6. Anthericum metis, souán helyen fogtál ki, Kis-Viczay: Sovány helyen bocsátasz ki. Chil. I. Cent. IV. Dec. X. 1. Ne latum quidem unguem discedere, fél nyommá (ad normam: világgá menni) sem menni; Kis-Viczay: egy körömnnyére sem lépek. — Chil. I. Cent. IV. Dec. VII. 7. Saepe etiam est olitor valde oportuna locutus, gyakorta az hajas tariznyából esik ki a szép siros pogácsa; Kis-Viczay: Sokszor a hájas táskából esik ki a siros pogácsa; Chil. I. Cent. V. Dec. I. 8. Inuitis canibus venari, az mely ebet botual haitnak az nyul után, soha az nyulat meg nem fogja; Kis-Viczay: a mely ebet bottal üznek a nyul után nehézen fogja meg. Chil. I. Cent. VI. Dec. VIII. 7. Ipsa dies quandoque parens quandoque nouerca est, nem minden nap pap saytia; Kis-Viczay: Nem mindenkör pap sajtya. Chil. I. Cent. VII. Dec. IV. De fructu arborem cognosco, Aethiopem ex vultu, még üdeién meglátszik, a mely teyből túró lészen, Kis-Viczay: Meglatzik a mely tejből túró lészen. Chil. II. Cent. I. Dec. VII. 3. Occasione duntaxat opus est malitiae, az mely ebet agyon akarnak verni, dühös nevéet költik; Kis-Viczay: a mely ebet meg akarnak ölni, dühös nevéet költik. 5. Pudor in oculis, az pirúl a ki vétkes, Kis-Viczay: a pirul a ki vétett. Chil. II. Cent. II. Dec. IV. 6. Ubi quis dolet, ibi et manum frequens habet, az kinek hol fái ot tapogattia, Kis-Viczay: kinek fáj, ott tapogattya.

Némelyeket értelem nélkül vett át, úgy hogy ma sem

tudjuk mi a jelentésök. Igy Chil. I. Cent. V. Dec. V. 3. Intra tuam pelliculam te contine, légy magadnak ha meghámmasztál; Kis-Viczay: legy magadnak ha meghammasztál. Chil. IV. Cent. III. Dec. X. 5. Quin propriam calcans terram querceta teneto, légy magadnak bácia, Kis-Viczay is így. L. Erdélyi János: Magyar közmondások könyve 5316 és 5317.

Itt-ott oly neveltséges kocsintással ejti szavát, hogy szinte az a kérdés támad lelkünkben, vajjon magyar ember volt-e Kis-Viczay? Így mikor e latin mondatot: »Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus Accipito placide, et plane laudare memento« ekkép magyarázza: »Ha adnak malacot, ott ne tarts tanácsot azt miképen *mellyeszszed*.« Magyar ember lúdját, kapuját igen is melleszti, azaz: melle tollait szedegetve kopasztja; ellenben malacját, ha nem pörköli, csakis kopasztja, de sohasem mellyeszti.

Mindezek azonban számba sem jöhető csekélységek a mellett, hogy maga gyártotta izetlenségeit a tiszta magyarság virágai gyanánt hozta forgalomba. Azok többnyire valóságos csodabogarak, melyek közül hadd szolgáljanak a következők izelitőül: Dum satur est venter, gaudet caput inde libenter, »Hasnak teli voltán örül fej lakásán, elme marad üresen.« Irus et est subito, qui modo Croesus erat, »Császár is koldussá, szerencse kapássá nagy hirtelen teheti.« Perfice iter pedibus sonipes dum fessus anhelat, »Hogy ha tovább menni akarsz, mint viheti lovad útát, gyakorta szálly.« Nullis deformis amasius, »Mint a tormaféreg, szerelem, hogy méreg nem ríja mézbe kapott.« Protervia ignominiam praecedit, »A magahittség esztelen kevélység térít szégyenvallásra.« (Ez Decsinél is megvan Chil. IV. Cent. V. Dec. X. 5, hol a magyartítás így hangzik: Hidd el magad, ha szégyent akarsz vallani.) Pluma levior gratia, »Hogy ha tész kivel jól, még érette megszól, érdemesen nem fizet.« Saepe et contemptus hostis cruentum certamen edit, »Ellenség megvetés vérben keverkedés volt sokszor a hadakban.« Pluribus intentus minor est ad singula sensus, »A ki egy időben sokat akar végben vinni, híjában dolga« stb. stb.

Ime ilyen a Kis-Viczay magyarsága: léha szószaporítás, tele érthetlenséggel, lapossággal, hol a hibás mondatszerke-

zet mellett a kifejezés esetlensége és vontatottsága nyelvezetét egyáltalában élvezhetlenné teszi.

A méltányosság megkívánja, hogy Kis-Viczay hibáit igazságosan osszszám meg maga és kora közt, hogy ne tulajdonítsam a személynek, a mi jórészben az uralkodó általános hanyatlás rovására is irandó. Azonban kétségtelen az is, hogy midőn Kis-Viczay a maga bükkfa rimeit »Adagia latino-hungarica«-nak merte hazudni, nyilván abban bizakodott, hogy a lopott rész jelessége mellett az ő hitványságai is elkelnek.

Hogy e számítása nem csalt, mutatja Erdélyi ítélete, ki Decsi könyvét nem ismerve s így a nagy plagiumról sem tudva semmit, Kis-Viczayról így ír: »Felöltő nála a közmondások igen tiszta, egyszerű formája, rövidsége, annál inkább, mert Beniczky kezde már bannyaskodni velök, midőn versekbe nyujtá ki a tömör rövidséget.« A fentebbi idézetek után tán mondanom sem kell, hogy e dicséret csakis a Decsiből lopott részét illeti a gyűjteménynek.

Ma, hogy Decsit felismertük, ideje, hogy elvalahára igazságot is szolgáltatassunk. Az irodalom történelmében az igazságszolgáltatás nemcsak abban áll, hogy mindenkinek megadjuk a magáét, hanem az is kötelességünk, hogy ne tulajdonítsunk senkinek olyat, a mi nem illeti. A ki közel két századig orzott idegen érdem dicsőségét bitorolta, nem érdemes, hogy emlékezetét az irodalom tovább is fenntartsa és neve a magyar írók közt szerepeljen. Ellenben, a ki, mint Baronyai Decsi János háromszáz évvel ezelőtt tudott oly művet alkotni, mely a tiszta magyarság művészi kezelésének ma is követendő példányképül szolgálhat, megérdemli, hogy neve a magyar irodalmi nyelv első megalapítói között dicsőséggel említettessék.